

NORLIT 2011

Conference on literature and politics

ROSKILDE, AUGUST 4.-6. 2011

ISBN: 978-87-7349-818-7

Papers published in relation to the NORLIT 2011 conference are made available under the CC license [by-nc-nd]. Find the terms of use at <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/dk/legalcode>.

Papers, som er offentliggjort i forbindelse med NORLIT 2011 konferencen stilles til rådighed under CC-licens[by-nc-nd]. Læs mere på <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>, hvis du vil vide, hvordan du må gøre brug af de registrerede papers.

Accessible online: <http://ruconf.ruc.dk/index.php/norlit/norlit2011/schedConf/presentations>

Alfred Sjödin
Lunds universitet

Poem utan hjälte: Oxenstiernas *recusatio* och landskapsdiktens politik

... Mig, av Naturen
Ej böjd att prisa krig och vapenskiten,
Dem allt till denna stund man ensamt ansett
Af Epopéen värdige: mig kallar
Ett föremål, som kan med eget värde
Föreviga mitt namn...¹

Milton, *Paradise Lost* bk. 9 (övers. Johan Gabriel Oxenstierna)

Att en dikt med lantligt ämne skulle kunna ha högre anspråk än rent underhållande och eskapistiska är för det sena 1700-talet en nyhet, och en punkt där mentalitetsförändringar och den litterära traditionen kan tyckas gå i motsatta riktningar. Synsättet märks i *Svenska parnassen* år 1784 då Gyllenborg ber skalderna att utmärka för skaldekonsten ”ämnen värdiga att afmålas”: ”Sådana ämnen äro: Naturens verk, höga och ädla Gerningar, Sanningar, Hjelte-värf, Dygden, Fäderneslandet.”² ”Naturens verk” tillhör inte vanligtvis de högre ämnena i den klassicistiska genrehierarkin utan har tillkommit i efterhand, och innebär en utmaning mot en traditionell uppfattning om *mimesis* med den handlande människan i centrum.

Klassicismens hierarkiska ordning av genrerna grundar sig på två delvis sammanfallande faktorer: ett pragmatiskt kriterium rörande verkets omfång (eller svårigheten i dess exekution) och ett innehållsmässiga rörande ämnets värdighet. Denna hierarki introduceras i svensk litteratur med Tankebyggarordens antologier (*Våra försök*), där dikterna redigeras efter genrens värdighet: högst upp epik då den förekommer, därefter lärodikter och oden, sist mer privata eller hedonistiska former (herdedikt, anakreontiskt ode) och epigram.³ Det krävs inte en ortodox klassicism för att inse nyttan av denna indelning. Utifrån rent pragmatiska synpunkter kommer Kellgren fram till ungefär samma ordning, då han i sitt utkast ”Om vitterhets-academier” ger förslag på prissummor. För att garantera att litteraturen stöds av överheten utan att den förlorar sin autonomi, menar han att en akademi inte bör bestämma prisämnen, då det kanske motverkar en lovande författares direkta fallenhet. Men att ge samma belöning åt alla former av skaldeslag, ”som fordra så olika grad af snille, tid och arbete”, döms ut som orimligt. Kellgren ger följande förslag:

Et Episkt Poem,----- från 500 til 1000 R:daler
En Tragedi, Comed., och Opera från 3 til 500
Et Skaldebref, En Ode, En Satir, från 1 til 200
En Elegi, Et Herdaqv., En Fab. Från 50 til 100⁴

¹ Johan Gabriel Oxenstierna *Arbeten* vol. IV (Stockholm, 1815), 294.

² Gustaf Fredrik Gyllenborg ”Brev til Hr. ***, rörande des Critiske Anmärkningar vid Tåget öfver Bält” i Gustaf Regnér (red.) *Svenska parnassen för år 1786* (Stockholm, 1786), 330.

³ Torkel Stålmarch *Tankebyggare 1753-1762. Miljö- och genrestudier* (Stockholm, 1986), 50ff.

⁴ Johan Henric Kellgren ”Om vitterhets-academier” i *Samlade skrifter* bd. IV (Stockholm, 1944), 299.

I Kellgrens lista, liksom i Tankebyggarnas, tronar eposet som det svåraste och mest storslagna det mänskliga snillet kan våga sig på. Och en önskan att den svenska vitterheten skulle krönas med en hjältedikt förblev levande under hela 1700-talet. När Kellgren gick bort sörjde man också att han inte lämnat efter sig ett ”stort” verk i de högre genrerna, utan bara producerat satiriska och erotiska småstycken.⁵

Från och med Lovisa Ulrikas ansatser till en hovkultur i fransk stil hade man uppmuntrat till nationellt heroiska epos, men inget hade gjort definitiv succé. Respekterade diktare som Dalin och Nordenflycht hade författat mer eller mindre regelrätta epos över nationellt historiska ämnen. ”Behovet av inhemska epik måste ha varit på sätt och vis omätligt”⁶ summerar Magnus Röhl denna första fas av klassicistiskt eposförfattande. Ännu mer under Gustav III kom den svenska vitterheten att organiseras kring synsätt som egentligen borde vara gynnsamma för eposförfattande. Det givna nationellt-historiska ämnet - Gustav Vasas befrielsekrig – hade varit föremål för poetisering av en Brander, vars *Gustaviad* dock kritiserats sönder och samman.⁷ Inte heller Olof Celsius epos på samma tema rönt någon större framgång, och det artiga mottagandet av Gyllenborgs epos om *Tåget över Bält* var inte tillräckligt för att etablera dikten som nationalepos. För att förklara varför det klassicistiska eposet aldrig nådde någon större framgång måste man ta hänsyn till en mängd inom- och utomlitterära faktorer.⁸ Men jag vill här vända uppmärksamheten mot en diktform som delvis ville utgöra ett seriöst alternativ till den långa heroiska dikten: det sena 1700-talets långa landskapsdikt, i traditionen från Thomsons *The Seasons* och Vergilius *Georgica*. Ur en synvinkel verkar genren som ett sätt att anpassa drömmen om ett ”stort” verk till upplysningsmässiga attityder till naturen och människan.⁹

Genrehierarkin som jag nyss beskrivit den utmanas i viss mån av en dikt som Oxenstiernas *Skördarne*. Det är ett arbete ägnat en fredlig och delvis lustbetonad tematik, men samtidigt av ett sådant omfång att det närmar sig eposets dimensioner. Oxenstierna skrev en första version 1773, som aldrig publicerades, och skulle sedan låta arbetet vila och omarbete det för utgivning 1796. I dess första version var dikten på tre sånger, men hade i sin andra version svällt till en dikt på nio sånger och med långt större ambitioner att ge en fullständig bild av det svenska lantlivet. *Stockholms Postens* recensent påpekade också i sin recension att dikten, näst Gyllenborgs epos *Tåget över Bält*, var ”det enda rätt värderliga poem af någon vidd”¹⁰ som den svenska litteraturen kunde visa upp.

Den främsta genren för skildringar av lantlivet hade tidigare varit pastoralen, som i medveten antites till stadslivet var ägnad frihetslängtan och eskapism. Naturdiktningen genomgår under senare hälften av 1700-talet en utveckling från pastorala kärleksdikter av Nordenflychts typ via naturbeskrivande oden som Creutz’ ”Sommarqväde” till de fylliga och anspråksfulla didaktiskt-deskriptiva dikterna av

⁵ Olle Holmberg *Leopold och reuterholmska tiden 1792-96* (Stockholm, 1957), 217.

⁶ Magnus Röhl *Kalliope på svenska cirka 1720-1830. Ett bidrag till vår kännedom om detaljer och dominanter i det versepiska Sverige* (Stockholm, 1997), 364.

⁷ Röhl (1997), 367-374.

⁸ Se den sammanfattande diskussionen i Röhl (1997), 574-585.

⁹ För fullständighetens skull bör nämnas en genre som den svenska litteraturen inte kan uppvisa något exempel på, men som utgör ett annat sätt att försona entusiasmen för naturen med drömmen om ett ”stort” verk. Förutom georgiska variationer finns i det franska 1700-talet olika former av ”Naturepos”, som framställer vetenskapliga upptäckter och naturens storslagenhet i episk form. Se härom Jean-Louis Haquette ”Les projets d’épopée de la nature au XVIIIe siècle: le mirage épique” i Frank Greiner, Jean-Claude Ternaux (red.) *L’épopée et ses modèles de la Renaissance aux Lumières* (Paris, 2002), 55-73.

¹⁰ *Stockholms Posten* N.o 158 1796.

Oxenstierna. Den nya typen av naturdiktning har starkare propagandistiska inslag och vill visa på jordbrukets betydelse för riket i stort, och dess centrala roll i Sveriges historia. Det är konsekvenserna av dessa nya ambitioner som här ska uppehålla mig. När naturdiktningen närmar sig eposets omfattning och ges mer långtgående ambitioner väcks också behovet att förklara relationen mellan denna typ av långdikt och det heroiska och krigscentrerade eposet av traditionellt snitt. I sättet att ta över vissa funktioner från eposet, men samtidigt ta avstånd från vissa av dess typiska inslag, ges en ingång till en tolkning av genrens politiska mening.

Naturdiktningens uppstigande till mer allvarliga funktioner sker inte friktionsfritt utan kräver förklaringar från diktarnas sida. Det finns en defensiv hållning hos Oxenstierna, ett behov av att rättfärdiga det lägre ämnesvalet i förhållande till Gustav III:s offentlighet. I det tal på vers han författade till kronprinsens födelsedag 1770 uppmanar han landets diktare att på det sätt som passar dem bäst arbeta för den nya eran som ska ta form. Det är ingen tvekan om att Oxenstierna identifierar sig själv som en besjungare av lantlivet, och redan här märks ett behov av att tematisera och delvis ursäkta det egna genrevalet:

Ska hjeltens höga sång bli af en skald begärd
Som var till herdars flöjt av Pan allena lärd?¹¹

Proceduren påminner mycket om ett stilgrepp som fanns hos de romerska poeterna under Augustus, det sk *recusatio*, där de tog avstånd från högre ämnen, genom att förklara sin oförmåga därtill eller berätta en historia om hur Apollo dyker upp och befäller dem att ägna sig åt sådant som passar deras ingenium. Poeter som Horatius och Propertius tog över denna teknik från Kallimachos, som öppet tog avstånd från eposet och framhävde värdet hos de mindre former han själv valt. Men om detta hos Kallimachos hade varit ett stolt hävdande av självständighet, förvandlas greppet hos poeterna under Augustus till en apologetisk hållning, då de förklarar att de är oförmögna till den ansträngning det innebär att besjunga romersk historia och krig, de av överheten uppmuntrade ämnena.¹² I Gustav den tredjes i viss mån analoga litterära offentlighet ställs liknande krav på diktningen, och den skald som vill uppehålla sig vid en mindre heroisk och officiell ämnessfär tvingas på något sätt förklara sitt avståndstagande. Detta är särskilt fallet med de uppenbart ambitiösa och omfattande verken av *Skördarnes* typ.

Oxenstierna låter sin stora dikt inledas av en epistel till sin morbror Gyllenborg, och kan därför rättfärdiga sitt val av genre inför någon som försökt sig på de högre arterna (*Tåget över Bält*) såväl som den lantliga diktningen (*Lant-kväden över årstiderna*). Oxenstierna börjar med att slå fast det traderade synsättet när han beskriver "landets SångGudinna":

Hon jemför ej bland bygdens folk,
Hos dem hon sina ämnen tager,
Sin flöjt mot stämman af den tolk
Som tidens häfder föredrager,
Sin lia mot koturnens dolk,

¹¹ "Tal på kronprinsens födelsedag 1770" i Johan Gabriel Oxenstierna *Arbeten* (Stockholm, 1805), 192.

¹² Gordon Williams *Tradition and Originality in Roman Poetry* (Oxford, 1968), 46f. För en detaljerad utredning av denna bakgrund, se Walter Wimmel *Kallimachos in Rom. Die Nachfolge seines apologetischen Dichtens in der Augusteerzeit* (Wiesbaden, 1960).

Sin krans mot Hjelte-diktens lager.¹³

Så långt är genrehierarkin intakt: den späda lantliga tonen är svagare än den som utgår från den nationella historien (vilket troligtvis syftar på *Tåget över Bält*), och kan inte mäta sig med tragedin eller eposet. Det för 1700-talet unika kommer med en vändning av resonemanget, där pacifistiska tankegångar modifierar den traditionella värderingen:

Men när dess systrar ofta blott
En mordisk ärelystnads brott
Som lyckliga bedrifter prisa;
Bör den, som sjunger i sin bygd
Om menskors väl och fridens dygd,
Ej äfven älskas af den Visa?¹⁴

Rättfärdigandet är intressant av flera anledningar. Udden vänds mot de krigiska och svekfulla passioner som tragedin och eposet visar upp och slår ett slag för en diktning med den enkla dygden till föremål. Den sist citerade raden ger också på ett subtilt sätt en antydning om vem det är man vänder sig till: det är ”den Visa”, dvs. filosofen. Efter detta följer ett resonemang om den lantliga diktningens historiska prioritet:

Var det likväl i nöjets tid,
Förrn svärdet, från den första strid,
En spira blef och jorden delte,
Hon, som i menlöshetens frid
För åkermän och herdar spelte.¹⁵

Det är en hel civilisationshistoria med vagt Rousseauska undertoner som komprimeras på några ovanligt koncisa rader: i ett ursprungligt tillstånd av fred och jämlikhet – när alla människor var herdar – var herdediktningen den enda sången. Sedan dess har makt blivit rätt och det ursprungliga jämlikhetstillståndet är ett minne blott. Idén att den första diktningen utgjordes av herdesånger går tillbaka till renässansens teorier om pastoraldiktningens uppkomst, och kom under 1700-talet till uttryck hos den stilbildande Fontenelle.¹⁶ Denna historiska prioritet överlagras nu hos Oxenstierna med en individuell, psykologisk sådan:

Än hjertat hennes välde röner.
Ännu i lifvets första vår,
När känslan väcker sångens söner,
Hon deras samljuds förstling får;
Och hennes myrten dem bekröner

¹³ Oxenstierna (1806), 14

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid., 15.

¹⁶ Bernard Bovier de Fontenelle ”Discours sur la nature de l’églogue” i *Oeuvres Complètes* vol. 3 (Paris, 1758), 127: ”La poésie pastorale est apparemment la plus ancienne de toutes les Poésies, parce que la condition de berger est la plus ancienne de toutes les conditions. Il est assez vraisemblable que ces premiers Pasteurs s’aviserent, dans la tranquillité & loisiveté dont ils jouissoient, de chanter leurs plaisirs et leurs amours”. Om Fontenelle i förhållande till renässansstraditionen, se Margarethe Werner-Fädler *Das Arkadienbild und der Mythos der goldenen Zeit in der französischen Literatur des 17. und 18. Jahrhunderts* (Salzburg, 1972), 52.

Förrn lagren omger deras hår.¹⁷

Om denna hållning kan tyckas modern och ”sentimental” i Schillers mening – ungdomen som ett psykologiskt återupplevande av den första tidens oskuldskraft – balanseras den i nästa stycke genom att knyta an till en traditionell föreställning baserad på en antik modell:

Så, förrn Virgil för Latiens länder
Sjög Trojas fall och Caesars mod,
Han ren förut på Tiberns stränder
Såg resas upp sin ärestod
Af Skördens och Eklogens händer.¹⁸

Föreställningen om Vergilius karriär som en modell för genrehierarkin har en lång historia, från senantikens via medeltidens idéer om en reduktion av hela litteraturen till de möjligheter som rymdes inom ”Vergilius’ hjul” (*rota vergilii*). De tre stillägena motsvarade av de tre genrer Vergilius verkat inom (herdedikten, lärodikten om jordbruket och eposet), och hans karriär sågs som en naturlig progression från lägre till högre ämnen.¹⁹ Föreställningen var ännu levande på 1700-talet: så hade exempelvis Alexander Pope modellerat sin egen karriär på Vergilius genom att först skriva ”Pastorals” och sedan gå över till en variant av Georgica (”Windsor Forest”) som en förberedelse för det epos som komma skulle. På samma sätt som Vergilius upprepar *Bucolicas* inledningsrader mot *Georgicas* slut, återkommer pastoralsvitens inledning i ”Windsor Forest” (”first in these fields I tried the Sylvan strains”).²⁰ Denna blandning av moderna och traditionella föreställningar ger Oxenstiernas dikt dess lite ambivalenta ställning: å ena sidan sätts den lantliga tematiken (nöje, oskuld, den vises tillbakadragande) i psykologisk motsatsställning till de högre genrens krigiska tematik, samtidigt som den ges en viss närhet till eposet genom att knyta an till föreställningen om ett *rota vergilii*, där *Georgica* fungerade som en slags förberedelse för eposet.

Så långt kan Oxenstiernas apologetiska skaldebreve ses som ett tydligt exempel på det ödmjuka avståndstagandet från högre ämnen, om än knutet till en subtil kritik av våldet. Men det finns också ett annat sätt att tolka detta avståndstagande, i linje med en omtolkning av romarnas *recusatio*, vars paradoxala status betonats av Gregson Davis.²¹ Avståndstagandet tycks ske inte så mycket för att helt ta avstånd från en annan genre som för att släppa in aspekter av den i enlighet med den aktuella genrens logik. Synsättet summeras av Kerill O’Neill, som skriver att “the discursive praxis usually referred to as *recusatio* may be more accurately described by the term ‘generic disavowal’, since it allows the disingenuous inclusion of material ostensibly precluded by the poet’s antipathy or limited abilities.”²² Något liknande sker i Oxenstiernas *Skördarne*, där det fredliga, lantliga ämnet täcker över det faktum att dikten ständigt närmar sig de nationellt historiska och politiska domäner vilka setts

¹⁷ Oxenstierna (1806), 15.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ernst Robert Curtius *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter* (Bern, 1948), 236.

²⁰ För en tolkning av detta som ett medvetet drag i Popes karriär, se David Fairer *The Poetry of Alexander Pope* (London, 1989), 49.

²¹ Se Gregson Davis *Polyhymnia: The Rhetoric of Horatian lyric Discourse* (Berkeley, 1991), 11-77, särskilt 28-30.

²² Kerill O’Neill “Propertius 4.2: slumming with Vertumnus?” *American Journal of Philology* 121.2 (2000), 260.

som dramats och eposets gebit. Dessa ämnen transformeras dock till underordnade inslag i den nya genren och ges tillträde på dess villkor. Det yttrar sig som en kontamination mellan två register, det lantliga och det martialiska. Så kommer det sig att lantarbetet ofta skildras med militäriska metaforer:

Och j! förnötta jern! med dem han väpnad gått,
Oskyldiga gevär för segrar utan brott,
J lior! hvilen er, och låten edra äggar
Med fridens rustningar bekläda era väggar.²³

Genom att kampen med en motsträvig natur kläs i detta bildspråk kan konnotationerna till hjältedåd, kamp och seger styras över på fredligare aktiviteter. Samma grundläggande oxymoron (variationer på temat ”fredliga vapen”) återkommer när Oxenstierna i sitt äreminne över Gustav III skildrar förbättrandet av jordbruket: ”[...] erfarenheten böds på alla sidor att yppa sina rön, och landtmannen framkallades ur sin fredliga hydda, att meddela sina medborgare de vapen, med vilka han segrat på klimatets hårdhet”²⁴. I nionde sångens avslutande bön för Sveriges framtid märks förhoppningen att hon må ”med lian segra blott”²⁵, och i tredje sången turneras skickligt bilden av en krigares triumfvagn, som nu förvandlats till en höskrinda. ”Odlarn”

[...] riktas får i lugn med vinsten af sin möda:
allt går utaf hans hand att hämta lif och makt,
hans egen rikdom är för alla sammanbragt;
och folkets sällhet tar, då han sin skatt förvärfvar,
sitt intåg på den vagn som fylles af hans kärfvar.²⁶

Dessa subtila överspillningar från den ena genren till den andra kan uppfattas som föga mer än sammanträffanden, en fråga om vilket förråd bildspråket hämtas ur. Men de utgör avslöjande kristalliseringspunkter för en mer långtgående strategi, vars funktion är att skapa en balans mellan de högre och de lägre ämnena och genredragen.

En antites mellan den fridsälskande mentaliteten i naturens hägn och den krigiska, vilken tänks utgöra raka motsatsen till en insikt i människans rätta lycksalighet, finns på flera ställen i den odeartade naturdiktning som föregår Oxenstiernas, t ex i Kellgrens ”Våren” och i det för Oxenstierna så viktiga ”Sommarkvädet” av Creutz.²⁷ Rovdjuret ställs hos Creutz emblematiskt mot fjärilen, som representanter för två motsatta livshållningar. Särskilt i den första versionen av *Skördarne* är detta allmångods framträdande, även om man redan där kan se roten till en mer långtgående

²³ Oxenstierna (1806), 141.

²⁴ Johan Gabriel Oxenstierna ”Äreminne öfver Konung Gustav III” i *Arbeten*, vol. III (Stockholm, 1808), 39.

²⁵ Oxenstierna (1806), 194.

²⁶ *Ibid.*, 77.

²⁷ Kellgren: ”Ursinnige! Hur länge lida/ Det grymma krigets tyranni?! Håll upp, att mot din sällhet strida,/ Och lär av fjärlin lycklig bli”. ”Våren” i Johan Henric Kellgren *Samlade skrifter* bd. I (Stockholm, 1937), 182. Creutz: se strofer 12-13 av ”Sommarkväde” i *Dikter och brev* (Stockholm, 2010), 56. Se även ”Höst-qväde” av Reftelius, Oxenstiernas skaldebroder i sällskapet *Utile dulci*, där moraliserande reflektioner över människans ställning – del av den fridsälskande eller den rovgiriga naturen? – väcks av ett jaktscenario. *Utile dulcis Vitterhets nöjen*, vol. I (Stockholm, 1769), 63-77; relevanta passager 70-72.

reflektion över krigets väsen, och en distinktion mellan det bra och det dåliga kriget.²⁸ Dessa inslag har utvecklats betydligt i 1796 års version, och man kan, som Holger Frykenstedt visat, här se ett samband med fluktuationerna i Gustav III:s utrikespolitik.²⁹ När kriget diskuteras sker det oftast utifrån en grundläggande distinktion mellan anfalls- och försvarskrig: det förra hänförs till destruktiva passioner, medan det senare är ett uttryck för fosterländskhet och en egentligen fridsälskande mentalitet.

Oxenstierna tvingas nu till en viss balansgång: han behåller den pastorala värderingen av freden och kritiken av våldet, samtidigt som han måste visa lantlivets nytta bortom eskapismen. Fokus hamnar istället på värden som rationell planering och samklang mellan människa och natur, och lektioner rörande de materiella faktorernas prioritet hamras in gång på gång. Den pacifistiska retoriken får sin mening först utifrån intresset för de tekniker som skapar lyckliga och lojala medborgare. I detta intresse för administration hade många av 1700-talets filosofer, och inte minst de fysiokratiska jordbruksreformatörerna, sett ett ideal i Kina. Den kinesiske kejsarens symboliska plöjning av en fåra blir för Oxenstierna tecknet på en statsmannavisdom som anger jordbrukets prioritet:

Hur har ej den Monark till menskors vörndnad rätt,
Som, envåldsherre född af en omätlig ätt,
Förrn han på Kinas Thron sin ärfda spira höjer,
Sjelf öfver Pekins fält en helgad fåra plöjer,
Och hedrar, förrn hans bud ge härarna befäl,
Den vettenskap som först bereder folkets väl.
Då för dess tänkesätt han liksom stadgar värdet
Utaf eröfringen med lian eller svärdet;
Ej landsmans gård begär förrn han beredt dess bröd,
Och går på thronen opp från hennes understöd.³⁰

Den gode konungen ser först till att bereda folkets väl och får därigenom nöjda och lojala medborgare som kan hjälpa till att försvara riket. Efter att på detta sätt ha inskräp jordbrukets grundläggande betydelse kan Oxenstierna också tillåta sig att inkludera aspekter som annars skulle bryta upp landskapsdiktens genremässiga enhet. Ett talande exempel är det parti som behandlar ”Hafran, sist af säden”, vars viktiga roll blir tydlig genom hästens relation till detta sädesslag:

Med vällust vid dess lukt den raska fålen rörd,
Beskådar, gnäggande, en efterlängtad skörd,
Som lifva skall hans eld, när än han, rask och modig,
Bland högar utaf lik, förtrampande och blodig,
På stridens tummelplats den tappra ryttarn för;³¹

Beskrivningen inramas av ett didaktiskt eller åtminstone propagandistiskt argument: havren kan tyckas betydelselös, men ”Likväl hon hedras må”³². Greppet är

²⁸ Johan Gabriel Oxenstierna *Skördarne. Skaldedigt i tri sånger* (Stockholm, 1957) (1773), 50f. (I, v. 331-387.)

²⁹ Holger Frykenstedt *Johan Gabriel Oxenstiernas Skördarne. En proveniens- och motivundersökning* (Stockholm, 1961), 82f.

³⁰ Oxenstierna (1806), 46f.

³¹ Oxenstierna (1806), 140.

betecknande för Oxenstiernas didaktiska syfte med *Skördarne*: det allra lägsta och prosaiska skrivs in i ett sammanhang där dess förbindelser till de mer upphöjda företeelserna och ämnessfärerna blir tydlig. Dikten pekar ut en koppling mellan detta inslag i lanthushållningen och mer avlägsna aspekter av politiken, vilket alltså innebär ett sätt att inkludera just den typ av innehåll som Oxenstierna inledningsvis tagit avstånd ifrån. Kriget presenteras här inte enbart i sin heroiska aspekt utan även i drastiska, mindre tilltalande bilder, vilka man annars tänker sig med negativa förtecken ("högar utaf lik", "förtrampande", "blodig"). På så vis har naturdiktningen ändrat funktion jämfört med det pastorala mönster, som fortfarande stundvis gör sig påmint, inte minst i karaktärsteckningen och de berättande episoderna. Den porträtterar inte längre ett oskuldsfullt liv i naturen i medveten motsats till staden och politiken, utan framhäver jordbrukets nödvändighet för resten av riket.

Men genom den encyklopediska ambitionen att teckna så mycket som möjligt av landsorten och förklara olika samhällsföreteelsers relation till jordbruket, kommer landskapsdiktningen att lyckas med det som nästan ingen annan litterär form i samtiden förmår: att framställa en bild av riket som en totalitet. Medan de tidigare naturdikterna ofta höll sig till ett behagligt utsnitt ur naturen och en begränsad fiktiv situation av mer eller mindre fasta konturer, innehåller *Skördarne* utförliga uppteckningar av de svenska växterna, och deras funktion i Sveriges ekonomi. Oftast sker det genom associativa utvecklingar som lämnar det lantliga scenariot bakom sig, och som kräver uppfinningsrika transitioner.³³ Talande exempel är skildringen av hampan som genast leder över till temana "reptillverkning", "sjöfart", och en skildring av handelns välsignelser, liksom hur beskrivningen av eken genast leder över till dess nytta för skeppsbyggande och en önskan om att svenska skepp ska segla på världshaven.³⁴

I denna syntes där nationens liv beskrivs utifrån jordbruket, kommer dikten att närma sig en av eposets funktioner: att visa angelägenheter som rör hela riket, dess identitet och enhet. Åtminstone var det någonting man under 1700-talet väntade sig av hjältedikten. Handlingen i ett epos, skriver kritikern Gustaf Regnér, skulle behandla "en enda stor föresats, som icke rör mindre än et helt samhälle, verlds-del eller hela mänskligheten"³⁵. Den handlar inte primärt om hjälten och dennes passioner utan behandlar honom som representant för ett folkslag. Detta synsätt är långt ifrån en självklarhet, utan produkten av en receptions historia som ger prioritet åt *Aeneiden* och en viss tolkning av de homeriska eposen, där denna tematik trots allt är indirekt jämfört med intresset för den heroiska huvudpersonen. Att beskriva grundandet av ett imperium och den nuvarande nationens ursprung ses under 1700-talet som en av eposets viktigaste funktioner.³⁶

³² Ibid.

³³ Se min kommande artikel "Att skapa fogningar där inga finnes": Oxenstierna, Lidner och den långa diktens enhet".

³⁴ Oxenstierna (1806), 107, 93f.

³⁵ Gustaf Regnér (red.) *Svenska parnassen för år 1785* (Stockholm, 1785), 187. En handboksdefinition lyder: "Det är, rätteligen, en berättelse i vers om någon stor, märkelig och i sig sjelf sann händelse, som nära angår antingen hela människoslägtet eller någon stor del däraf..." vars uppgift består i att "genom en diktad berättelse upphöja någon Märkelig Händelse, som angår antingen hela människoslägtet (såsom Miltons förlorade Paradis) eller et helt Folkslag (såsom Virgilii Aeneis, Homeri Ilias och Odyssea m fl)." Olof Bergklint *Sammandrag af Wetenskaperne til svenska ungdomens tjenst* (Stockholm, 1794), 240-245.

³⁶ Om denna tendens i 1700-talets kritik, förvisso begränsat till det engelska språkområdet men med viss relevans för den klassicistiska diskussionen i stort, se Peter F. Hägin *The epic Hero and the Decline of epic Poetry* (Basel, 1964), 31-38.

Samtidigt finns det tecken på att många av eposets traditionella ingredienser förlorar sin trovärdighet i ett modernt samhälle. Akademikern Jakob Fredric Neichter hade i ett anförande menat att "[h]ältekväden kunna [...] icke utan svårighet skrivas i de tidevarf som äro mycket uplysta"³⁷. Upplysning stod i motsats till ett av eposets centrala inslag, "det förunderliga" (*le merveilleux*), dvs. gudarnas ingripande i den mänskliga handlingen. Detta var förvisso väl uttrampad mark och hade diskuterats länge, särskilt sedan Voltaire i sin *Henriade* valt att ersätta den mytologiska apparaten med allegoriska personifikationer.

Sådana kompromisser var ett tecken på att det historiska avståndet främst förstods i termer av olika gualäror, inte som en avgörande skillnad i samhällsformation. Men om vi går lite framåt i tiden, till Silfverstolpes anmälan av andra upplagan av *Tåget över Bält* år 1800, ser vi hur denna relativism tycks ha drabbat någonting ännu mer grundläggande inom eposet som genre. Liksom Neichter konstaterar Silfverstolpe att "nationernas förnuftsodling" måste påverka konsten, men han drar ur detta mer långtgående slutsatser: "I den tid då skalderna besjöngo hjeltars storverk, gjorde desa storverk långt starkare intryck på hopens inbildning än nu. I den mån våra begrepp blifvit mera allmänna och vidsträckta, i samma mån som individuens förmåga är mindre gällande, i samma mån är ock inbildningen mindre fästad vid hans krafter [...]"³⁸. Detta leder enligt recensenten till en viss brist på trovärdighet: "[...]" åskådaren beundrar Carls snille och mod, men kan aldrig föreställa sig honom såsom den, i hvilkens förmåga det ensamt ligger, at leda företaget til en lycklig utgång. Samma svårighet måste möta vid alla ämnen hämtade ur de tidevarfs historia, då den individuella styrkan försvunnit för den gemensamma."³⁹ Parallellt med denna misstro till den enskilde hjältens förmåga sker under perioden också en omdefinition av själva idén om det heroiska, från en äldre aristokratiskt synsätt fokuserat på heder och till ett upplyst ideal med den vardagliga dygden i centrum. Magnus Röhl har dokumenterat vissa exempel på en sådan omvärdering, där de äldre eposhjältarna kritiserats för sin våldsamma passioner.⁴⁰

Skördarne svarar mot utmaningen att förena eposets funktion med dessa förändringar i "nationernas förnuftsodling": det utgör ett kollektivt poem som kan framställa riket enhet och identitet utan att knyta det till en enskild hjälte. Som påpekades av *Stockholms Postens* recensent saknar dikten den typ av struktur som finns i episka eller dramatiska poem, dess ämnens antal och mångfald förbinds till ett helt blott genom "Tiden och Succesionen"⁴¹. Vi följer inte en handling med en fast huvudperson utan guidas genom växlande tablåer av den svenska landsbygden och dess jordbruk. I sitt tal över Oxenstierna skulle Tegnér senare påpeka att i *Skördarne* "[...] Skördemannen endast som ett kollektivt begrepp framställes"⁴². Detta framställningssätt tillåter beskrivningen av Sveriges rike som en helhet, där relationerna mellan konung och folk, näringsgrenar och handel kan ges en fattbar form. Dikten ger oss, genom uppteckningar av grödor och jordbrukstekniker, och genom historiska digressioner, en berättelse om Sverige som land och en beskrivning av dess ekonomi. *Skördarne* är också ett djupt patriotiskt poem: anspelningar på

³⁷ Jacob Fredrik Neichter "Undersökning om orsakerna till smakens Olikhet, Upkomst och Fall hos särskilte Folkslag" i *Kongl Vitterhets Historie och Antiquitets Academiens handlingar*, Tredje delen (Stockholm, 1793), 452.

³⁸ G.A. Silfverstolpe (red.) *Journal för svensk litteratur 1800* (Stockholm, 1800), 713.

³⁹ *Ibid.*, 714.

⁴⁰ Röhl (1997), 195f.

⁴¹ *Stockholms Posten* n:o 158 1796.

⁴² Esaias Tegnér "Inträdestal i Svenska Akademin 22 juni 1819", *Samlade skrifter* vol. 3 (Stockholm, 1920), 210.

världspolitiken återkommer ständigt, och dikten präglas av drömmen att Sverige ska förbli ett fredligt rike på jordbrukets grund och undgå omvälvningar av den typ som skakat Frankrike.

Dess form svarar även mot en förändring i synen på det heroiska, genom att hylla planering och upplyst välvilja snarare än krigiska stordåd. Den kung som så att säga är *Skördarnes* frånvarande hjälte – den sedan fyra år døde Gustav III – prisas just för sin upplyst administrativa heroism av Oxenstierna. I diktens historiska exkursioner inordnas Gustav i en tradition av goda svenska konungar som vetat att gynna jordbruket. I sitt äreminne över kungen framhåller Oxenstierna vidare dennes sätt att förbättra den svenska landsbygden och försvara riket, snarare än några i egentlig mening krigiska förtjänster. Upprustningen av flottan beskrivs exempelvis med förtydligandet att den inte motiverades av erövringslystnad, och att rikets yttre makt är ett villkor för dess inre lugn.⁴³ Det hjälteideal dikten låter skymta är en vis filosofikung, en upplyst administratör som satsar på jordbruket och återställer harmonin mellan överhet och undersåtar. När krig kommer på tal framhålls ständigt ”ej hjälten som gör krig, men hjälten som försvarar”⁴⁴.

Jag ska nu försöka summera min hypotes: landskapsdikten kom för Oxenstierna att innebära en form där rikets samtida angelägenheter och dess historiska identitet kunde framställas i en genre som inte skildrade kriget eller krävde en heroisk huvudperson. Om detta får den att likna eposets funktion, krävs också på flera ställen ett direkt avståndstagande från dess typiska innehåll. Konkret märks detta som en form av intertextualitet där landskapsdikten tvingas ta in det förskjutna i sin egen textmassa och närma sig det på sina egna villkor. Dessa strategier visar sig som en del av en mer omfattande taktik att manövrera inom en traditionell genrehierarki, där den lantliga diktningen traditionellt setts som en lägre art. Oxenstierna strävar efter en syntes, där de eskapistiska och behagliga inslagen i lantlivet framställs men där samtidigt dess grundläggande politiska betydelse framhävs. På så vis kan dikten utgöra en utmaning till eposet. I de milleniaristiska förhoppningar som avslutar diktverket, ser Oxenstierna fram mot en tid som låter

...Skördens sång bli hörd så långt som Hjeltens digter.⁴⁵ (196)

Att hävda att den ena genren ”ersätter” den andra är förvisso ingenting annat än formelartade sammanfattningar av komplicerade kulturella skeenden. På detaljnivå saknar sådana påståenden ofta analytiskt värde, och det skulle kräva detaljerade utredningar för att hävda att den deskriptiva landskapsdikten bildade ett verkligt alternativ till eposet. Men att den gustavianska klassicismen hemsöktes av drömmen om ett stort verk, och att det var en angelägenhet för en författare av ett så ambitiöst poem som *Skördarne* att förklarar det egna ämnets värde och ställning inför den traderade genrehierarkin, torde stå bortom tvivel. Jag har här velat visa några av de punkter där dikten tycks hemsökas av sin relation till den högre genren, och antyda hur det kan ge en ingång till en förståelse av politiska och kulturella omvandlingar.

⁴³ Oxenstierna (1815), 51.

⁴⁴ Oxenstierna (1806), 46.

⁴⁵ Oxenstierna (1806), 196.